

Badania

Monika Stankiewicz-Kopeć

Pominięte, niedocenione, niedokończone

**Studia i rozprawy
o kulturze literackiej XIX wieku**

Akademia Ignatianum

Wydawnictwo WAM

Kraków 2013

Słowo wstępne

Konkretne poglądy ludzkości wyraz swój znajdują przede wszystkim w literaturze. W tej perspektywie jeśli więc chcemy odkryć, co naprawdę dane pokolenie myśli, sięgnąć musimy właśnie do literatury.

Alfred North Whitehead¹

Poddając analizie wielkie powieści dziewiętnastowieczne takich autorów jak Stendhal, Proust czy Dostojewski, René Girard przekonywał, iż to właśnie ówczesna powieść pozwoliła na głębsze i wnikliwsze poznanie natury człowieka oraz stosunków społecznych epoki niż chociażby historia, filozofia, socjologia czy inne nauki humanistyczne i społeczne². Można by zaryzykować rozszerzenie tej tezy na literaturę piękną w ogóle oraz spróbować odnieść ją nie tylko do problemu poznania człowieka jako istoty społecznej (o czym mówią socjologowie literatury), lecz także do poznania innych spraw ludzkich, w tym również do zagadnień aksjologicznych, historycznych, cywilizacyjnych. W tej perspektywie literatura stanie się odbiciem dylematów, wyborów, dążeń czy rozterek – zarówno tych stanowiących istotę życia poszczególnych jednostek ludzkich, jak i epoki, w której owe jednostki żyją.

Pomieszczone w niniejszym zbiorze studia o charakterze historyczno-interpretacyjnym stanowią próbę rekonstrukcji określonych zjawisk, tendencji i procesów społeczno-kulturalnych zaistniałych w literaturze polskiej pierwszej połowy XIX stulecia (przede wszystkim na północno-wschodnich terenach byłej Rzeczypospolitej). W dziejach kultury polskiej był to okres szczególny: czas

¹ A.N. Whitehead, *Nauka i świat nowożytny*, przeł. M. Kozłowski, M. Pieńkowski, Kraków 1987, s. 113.

² R. Girard, *Prawda powieściowa i kłamstwo romantyczne*, przeł. K. Kot, Warszawa 2001.

intensywnych przeobrażeń światopoglądowych łączących się z wielką oświeceniowo-romantyczną przemianą kulturową oraz z nową – porozbiorową – sytuacją społeczno-polityczną.

Zebrane tutaj studia i rozprawy historycznoliterackie oscylują wokół trzech zasadniczych obszarów związanych z kulturą wspomnianego okresu: literaturą – zajmującą w niej miejsce uprzywilejowane; szeroko rozumianą cywilizacją – przeżywającą wówczas coraz intensywniejszy rozwój; oraz historią – w istotny sposób determinującą ówczesne działania i poczynania artystyczne. Tego rodzaju ukierunkowanie powoduje swoistą różnorodność problematyczną podjętych tutaj zagadnień (odnoszących się m.in. do życia literackiego, historii cywilizacji, dziejów kultury), a także różnorodność metodologiczną. Wspólnym mianownikiem pomieszczonych tutaj studiów jest historia życia umysłowego, ujmowana przez pryzmat stosunku literatury pierwszej połowy XIX wieku do najważniejszych ówczesnych wyzwań cywilizacyjnych, kulturowych, historycznych.

Należy podkreślić, że książka ta w żadnym razie nie ma ambicji całościowego ujęcia wspomnianej problematyki. Zebrane tutaj artykuły dotyczą jedynie wybranych zagadnień i tematów związanych z polską kulturą literacką przede wszystkim pierwszej połowy wieku XIX – zdaniem Autorki wartych podjęcia, przypomnienia i przywrócenia pamięci.

Rozprawy tutaj zgromadzone, mimo że stanowią studia konkretnych przypadków, na ogół mają także walor uniwersalny; pokazują bowiem mechanizmy, funkcje i skutki ważnych ówczesnie procesów literacko- i społeczno-kulturalnych; przemian cywilizacyjnych i świadomościowych związanych z rewolucją przemysłową; wreszcie przeobrażeń łączących się z nową (porozbiorową) sytuacją społeczno-polityczną.

*

Otwierające zbiór studium *U progu romantyzmu. Zapomniani poeci parnasu wileńskiego lat 1815–1823* zajmuje w nim miejsce szczególne (nie tylko ze względu na swoją objętość). Wspomniana rozprawa o charakterze rekonstrukcyjnym dotyczy kultury literackiej Wilna

przełomu epoki oświecenia i romantyzmu, której jednak przyjrzało się z innego punktu widzenia, niż to na ogół bywało w historii literatury. Mianowicie nie z perspektywy Mickiewicza, filomatów czy filaretów, ale przez pryzmat działalności dziś na ogół mało znanych poetów klasycyzujących, między innymi Tekli z Borzymowskich-Wróblewskiej, Antoniego Goreckiego, Stanisław Rosołowski, Ignacego Szydłowski, Wincentego Kiszki-Zgierskiego. Spojrzenie na ówczesną literaturę z tego punktu widzenia pozwala dostrzec różnorodność okresu przejściowego (swoistej „międzyepoki”), a także znacznie wzbogacić obraz kultury literackiej ówczesnego Wilna – wcale nie monolitycznej i jednowymiarowej, jak można byłoby przypuszczać po lekturze większości opracowań historycznoliterackich, eksponujących przede wszystkim ówczesne romantyzujące dążenia literatów wileńskich (głównie Mickiewicza oraz związanych z nim filomatów i filaretów).

Kolejna rozprawa *Cywilizacyjne wizje poetów: nieznana realizacja mitu faustycznego* oparta na interpretacji fragmentów zapomnianego poematu bohaterskiego Tymona Zaborowskiego *Zdobycie Kijowa* (1818) oscyluje wokół zagadnień związanych z rozwojem cywilizacji. Refleksje tutaj poczynione pozwalają dostrzec proces kształtowania się dwubiegunowego stosunku dziewiętnastowiecznych artystów do nauki i techniki, który utrwalił się w kulturze i jest w niej obecny do dzisiaj. Z jednej strony było to optymistyczne przekonanie, iż człowiek jest w stanie racjonalnie uporządkować swój świat, że może go opanować za pomocą nauki, zaś z drugiej – podejście zdecydowanie krytyczne (antytechniczne i antyindustrializacyjne), związane z katastroficznym przekonaniem o rychłej zagładzie zarówno środowiska naturalnego, jak i człowieka (zdegradowanego w sensie fizycznym i psychicznym). W tym kontekście jednym z najciekawszych wątków *Zdobycia Kijowa* jest pojawiający się w poemacie wątek faustyczny, dotychczas niezauważony przez historyków literatury.

Kolejne dwa artykuły *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d'Arc* oraz *Czas dawnych Polaków: Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki* odnoszą się do szeroko pojętego problemu polskiego zdeterminowania historią oraz jej wpływu na proces zapominania bądź aktualizacji kulturowej. To

oczywiście temat nienowy, ale wciąż zajmujący. Pierwsza połowa wieku XIX, w związku z nową porozbiorową sytuacją społeczno-polityczną oraz znacznym nasyceniem wydarzeniami historycznymi (np. wojny napoleońskie, utworzenie Księstwa Warszawskiego, a potem Królestwa Polskiego, powstanie listopadowe, Wielka Emigracja, Wiosna Ludów, powstanie styczniowe), była również okresem wielopłaszczyznowych przemian: społecznych, politycznych, światopoglądowych, obyczajowych. Historia odcisnęła szczególne piętno także na ówczesnym polskim życiu literacko-kulturalnym; powstająca po utracie niepodległości literatura to twórczość narodu podbitego i podzielonego, pozbawionego własnego państwa, co miało istotne znaczenie dla problematyki światopoglądowej i filozoficzno-moralnej podejmowanej przez ówczesne pisarstwo, a także dla akceptowanej (bądź odrzucanej) tradycji literackiej. Znalazło to wyraz przede wszystkim w „dojmującym przeżyciu historii i historyczności bytu zbiorowego oraz jednostkowego (...)” – o czym pisała przed laty Alina Witkowska.

W rozprawie *Wokół legendy biograficznej Emilii Plater jako polskiej Joanny d'Arc* analizie i opisowi została poddana jedna z ważniejszych wersji legendy biograficznej Emilii Plater – zdecydowanie najbardziej umiędzynarodowionej legendy wytworzonej wokół życia i dokonań dziewiętnastowiecznego polskiego bohatera narodowego. Przypadek legendy biograficznej Platerówny zwraca uwagę na wieloaspektowość uwarunkowań legendyzacji oraz recepcji legendy, pośród których niezwykle ważne miejsce zajmują właśnie uwarunkowania historyczno-polityczne

Znajdująca się w centrum uwagi ostatniej rozprawy (*Czas dawnych Polaków: Perspektywność Obrazów litewskich Ignacego Chodźki*) problematyka czasu kieruje uwagę na porozbiorowe mechanizmy aktualizacji określonych wzorów, norm i wartości związanych z kulturą sarmacką, która tym samym zyskuje znamiona perspektywności.

Perspektywa niniejszej publikacji jest otwarta; można by dopisywać kolejne rozdziały odnoszące się do coraz to innych przypadków.

Kraków, grudzień 2012/ styczeń 2013